

Herman Paul

Tegen reductionisme in de geschiedfilosofie

Hypothesen over eenheid en verscheidenheid in de geschiedschrijving

Herman Paul onderzoekt in dit artikel aan welke eisen een geschiedfilosofie moet voldoen als zij recht wil doen aan de verscheidenheid van *de* geschiedschrijving.

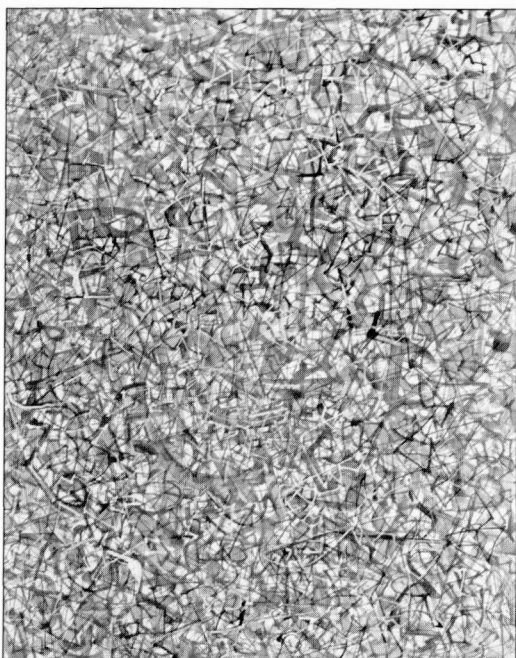
Dans les nuances seules est la vérité.

Gustave Flaubert

Hoe komt het toch, dat geschiedfilosofische debatten dikwijls zo onverzoenlijk zijn? Neem het debat over het 'narrativisme'. Sinds de jaren 1960 hebben historici en filosofen, met name in de Verenigde Staten, nagedacht over de narratieve eigenschappen van geschiedschrijving. Zij raakten gefascineerd door de gedachte, dat boeken van geschiedwetenschappers niet alleen gelezen kunnen worden als rapportages van historisch onderzoek, maar ook als teksten vol beeldspraak, retorische figuren en verhaallijnen. 'Narrativisten' als Arthur Danto, Louis Mink en Hayden White lanceerden de these, dat deze retorische dimensie méér is dan het bijverschijnsel waarvoor een eerdere generatie geschiedfilosofen haar gehouden had. De retorica is, volgens de narrativisten, niet alleen een middel om kennis van het verleden over te dragen, maar ook (en vooral) een mal die bepaalt wat er in een tekst gezegd kan worden. De narrativisten richtten hun aandacht dus niet zozeer op de referentiële functie van wetenschappelijke teksten, maar op de 'interne organisatie' van deze teksten.¹

Dat deze benadering van de geschiedschrijving veel kritiek uitlokte, is nauwelijks verrassend. De provocatieve manier waarop sommige van haar

1 Een aardige inleiding tot het 'narrativisme' is Geoffrey Roberts ed., *The history and narrative reader* (London en New York 2001) 1-21. Een historische situering van dit narrativisme biedt Peter Novick, *That noble dream. The 'objectivity question' and the American historical profession* (Cambridge 1988) 573-629.

Mark Tobey, *Advance of history* (Collectie Peggy Guggenheim Venetië) kan 'gelezen' worden als een erg radicale verbeelding van diversiteit van de geschiedschrijving. Op die manier zouden we Tobey's schilderij zelfs kunnen zien als een poging om de verschillende soorten geschiedschrijving eenheid te geven, door juist die eenheid of kern te vermijden. Daarmee zijn de problemen van de geschiedfilosofie niet opgelost. In tegendeel: *Advance of history* lijkt eerder de huidige impasse dan de toekomstige vooruitgang te verbeelden. Uit: Thomas Krens e.a. ed., *Masterpieces from the Peggy Guggenheim Collection* (New York 2000) 185.

vertegenwoordigers hun inzichten uitdroegen, moest wel leiden tot aanvaringen met geschiedfilosofen, die de geschiedschrijving juist vanwege haar referentiële functie wilden onderzoeken. Wel is het opmerkelijk, dat het debat rond het narrativisme heden ten dage nog bijna even gepolariseerd is als dertig jaar geleden. Grofweg vallen de discussiepartners nog steeds in twee kampen uiteen. In een terminologie ontleend aan Brian Fay kenmerkt de eerste groep zich door een *scientific attitude*, terwijl een *rhetorical attitude* het handelsmerk is van de tweede groep. In de eerste categorie vallen auteurs voor wie een sociaal-wetenschappelijke methodologie het onderscheidende kenmerk is van de geschiedbeoefening. Op grond van deze overtuiging menen zij, dat een accent op de retoriek van historische teksten voorbijgaat aan de kwintessens van deze teksten. De voorstanders van een retorisch perspectief, daarente-

gen, zijn er op uit de geschiedschrijving af te grenzen van de wetenschapsbeoefening. Zij interesseren zich voor de artistieke en levensbeschouwelijke dimensies van geschiedschrijving en vragen daarom aandacht voor de retorische constructies waarop, naar hun inzicht, elke historische interpretatie is gebouwd. Een stroming als het narrativisme vindt bij deze tweede groep een warm onthaal.²

- 2 Brian Fay, 'Introduction. The linguistic turn and beyond in contemporary theory of history,' in: Brian Fay, Philip Pomper en Richard T. Vann ed., *History and theory. Contemporary readings* (Malden/Oxford 1998) 1-12. Raymond Martin, *The past within us. An empirical approach to philosophy of history* (Princeton 1989) 3-15, maakt een vergelijkbaar onderscheid tussen 'positivisten' en 'humanisten'.

Uiteraard kan een eenvoudige tweedeling tussen 'wetenschappers' en 'retorici' geen recht doen aan alle posities die worden ingenomen in het debat rond het narrativisme. Ik wil er niet mee suggereren, dat geen enkele theoreticus op zoek is naar een middenweg tussen de twee genoemde kampen. De tweedeling wijst slechts op een tendens in het debat. De meest opzienbarende bijdragen aan de discussie over het narrativisme blijken voortdurend afkomstig te zijn van expliciete 'retorici' of van overtuigde 'wetenschappers'. In concreto valt hierbij te denken aan het recente werk van Sande Cohen en Keith Jenkins tegenover dat van Arthur Marwick, Keith Windschuttle en C. Behan McCullagh. Het zijn de 'extreme' posities die het domein afpalen waarbinnen het debat over Danto, Mink en White plaatsvindt.³

Hoe komt het nu dat deze extreme posities zo weinig toenadering vinden? Licht het aan de ambigue status van de geschiedbeoefening? De historiografie beweegt zich tenslotte al eeuwenlang tussen de polen van kunst en wetenschap. Licht het aan de verschillende aannamen waarmee geschiedfilosofen het strijdperk betreden? Is het een spraakverwarring tussen verschillende 'taalvelen' of een onwil om eenmaal ingenomen standpunten te verlaten? Vindt er misschien een toe-eigening van intellectuele tradities door nieuwe generaties geschiedfilosofen plaats? Of is er, naast dit alles, méér aan de hand?

In dit essay wil ik een hypothese aandragen die het verschil tussen 'retorici' en 'wetenschappers' verklaart vanuit een *conceptuele blikvernaauwing* in de beide groepen. Volgens deze hypothese zou de onverzoenlijkheid van een debat als dat rond het narrativisme wel eens mede veroorzaakt kunnen worden door een gering besef van het grote aantal aspecten dat aan geschiedschrijving kan worden onderscheiden. Zowel in de 'retorische' als in de 'wetenschappelijke' stellingname bestaat de neiging de historiografie tot één of tot enkele van deze aspecten te herleiden. Beide groepen doen daarmee onrecht aan de diversiteit van de geschiedschrijving. Ik zal daarom in het onderstaande betogen dat een verzoening tussen 'retorici' en 'wetenschappers' om de erkenning vraagt, dat geschiedschrijving een object is met vele, onherleidbare dimensies.

- 3 Zie bijv. Sande Cohen, *Passive nihilism. Cultural historiography and the rhetorics of scholarship* (New York 1998); Keith Jenkins, *Why history? Ethics and postmodernity* (London etc. 1999); Keith Windschuttle, *The killing of history. How literary critics and social theorists are murdering our past* (New York etc. 1997); Richard J. Evans, *In defence of history* (London 1997); C. Behan McCullagh, *The truth of history* (London en New York 1998); Arthur Marwick, *The new nature of history. Knowledge, evidence, language* (Basingstoke 2001). Op de variaties binnen de 'wetenschappelijke' respectievelijk 'retorische' school kan ik hier niet ingaan.

Waar komen, om te beginnen, de uitgesproken standpunten van 'wetenschappers' en 'retorici' vandaan? Het behoeft geen betoog dat beide benaderingen in oude tradities zijn geworteld. Zo zou de onenigheid tussen 'wetenschappelijke' en 'retorische' geschiedfilosofen heel goed vergeleken kunnen worden met het meningsverschil tussen Plato en de sofisten. In hun twintigste-eeuwse gedaanten zijn de 'wetenschappelijke' en 'retorische' scholen echter niet alleen schatplichtig aan eerdere generaties filosofen. Ze kunnen ook worden opgevat als reacties op ontwikkelingen in de praktijk van de geschiedschrijving. Willen we hun uitgesproken karakter begrijpen, dan kan het de moeite lonen hen te positioneren tegen de achtergrond van de veranderingen waaraan de historiografische praxis in de twintigste eeuw onderhevig was.

Zo viel de tijd waarin het narrativisme opkwam, kort na de Tweede Wereldoorlog, nagenoeg samen met de jaren waarin de 'traditionele', verhalende geschiedschrijving haar vanzelfsprekendheid aan het verliezen was. In de jaren zestig brak een type geschiedschrijving door dat zijn inspiratie ontleende aan de sociale wetenschappen. Het wilde geen personen en gebeurtenissen onderzoeken, zoals historici tot dan toe vaak hadden gedaan, maar lange termijnontwikkelingen en maatschappelijke structuren. De methoden die voor dit onderzoek vereist waren, ontleende het aan de sociologie, de economie en de demografie. Voortbouwend op het succes van de *Annales* in Frankrijk, wist deze sociaal-wetenschappelijke geschiedschrijving in korte tijd gezaghebbend te worden. Zodoende werd de traditionele geschiedschrijving geconfronteerd met een concurrent die zich erop beroemde een beter perspectief op het verleden te hebben. Was één van beide nu de ware? Of waren er, zoals Fogel en Elton het noemden, 'two roads to the past' ontstaan?⁴

Het getal in deze metafoor moet niet uitputtend worden opgevat: in de loop der jaren hebben historici wel meer dan twee wegen naar het verleden bewandeld. De opkomst van de sociaal-wetenschappelijke geschiedschrijving in de twintigste eeuw kan beter worden opgevat als een fase in de ontwikkeling van een discipline waarvan de grenzen zelden streng werden bewaakt. Als we de historiografie vanuit een lange termijnperspectief bezien, valt te constateren dat historici telkens nieuwe gebieden bij hun

4 Robert William Fogel en G.R. Elton, *Which road to the past? Two views of history* (New Haven en London 1983).

onderzoeksdomein getrokken hebben (en dat ze andere hebben afgestoten). Ook hebben geschiedschrijvers dikwijls nieuwe technieken ontwikkeld ter vermeerdering van hun historische kennis. Nieuwe genres zijn geïntroduceerd ten behoeve van de overdracht van deze kennis. De opkomst van de sociale geschiedschrijving was dus niet zozeer een transformatie, maar een fase in een proces van verbreding en uitwaaiering van de historische discipline.⁵

We zouden het narrativisme in de geschiedtheorie kunnen zien als een poging deze uitwaaiering van de geschiedschrijving de baas te worden. Volgens Peter Novick bestond er onder Amerikaanse historici in de jaren zeventig nogal wat onrust over de uitdijning van het historiografische universum. Deze onrust werd niet alleen veroorzaakt door de introductie van methoden uit andere wetenschapsgebieden, maar ook door een hier en daar ontstane neiging tot politisering van het vak (bijvoorbeeld door marxistische historici). In deze situatie van groeiende onoverzichtelijkheid ontstond als vanzelf een behoefte om naar het gemeenschappelijke kenmerk van historische arbeid op zoek te gaan. 'As disciplinary identities became blurred', schrijft Novick, 'historians could define the distinctive essence of their craft, their autonomous realm, as "telling stories". In the face of multiplying centrifugal forces within the historical discipline a narrative focus could be integrative.'⁶

Hier valt echter aan toe te voegen, dat ook een 'wetenschappelijke' opvatting van geschiedschrijving zo'n eenheid-in-verscheidenheid kan aanwijzen. Alle geschiedschrijving berust immers op empirisch onderzoek – de 'traditionele', narratieve geschiedschrijving evengoed als de sociaal-economische of de marxistische. Met welke vragen, methoden en technieken historici het verleden ook benaderen, ze streven zonder uitzondering naar een zo adequaat mogelijke voorstelling van dit verleden. Met evenveel recht kunnen we daarom stellen dat een streven om betrouwbare uitspraken over het verleden te doen het verbindende element is tussen verschillende soorten historici. Niet toevallig is dit een van de argumenten waarmee 'wetenschappelijke' geschiedfilosofen getracht hebben de 'postmoderne mode' van de jaren negentig het hoofd te bieden.⁷

5 Met voorbeelden uit vijf eeuwen Nederlandse historiografie wordt dit proces geïllustreerd in Jo Tollebeek, Tom Verschaffel en Leonard H.M. Wessels ed., *De palimpsest. Geschiedschrijving in de Nederlanden 1500-2000 I-II* (Hilversum 2002).

6 Novick, *That noble dream*, 622.

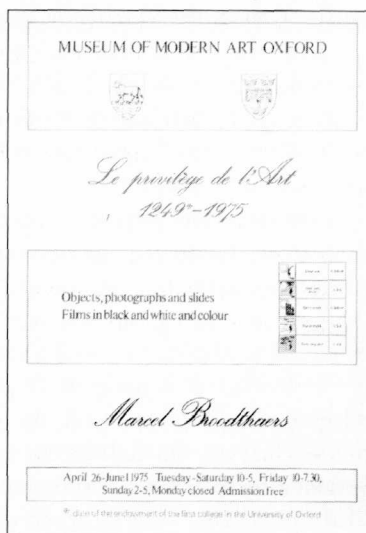
7 Zie bijv. Joyce Appleby, Lynn Hunt en Margaret Jacob, *Telling the truth about history* (New York en London 1994) 223-237, 247-251, 306-309.

Zowel de 'retorische' als de 'wetenschappelijke' benadering kan zodoende worden opgevat als een poging om 'middelpuntvliedende krachten' in de historische discipline onder controle te krijgen. Beide proberen de diversiteit beheersbaar te maken door het vak in al zijn gedaanten onder één noemer te brengen. Zo bezien is het geschiedfilosofische debat tussen 'retorici' en 'wetenschappers' dus een strijd tussen conflicterende visies op wat de essentie van de geschiedschrijving is.

- II -

Maar hoezeer de uitwaaiing van de geschiedbeoefening ook mag nopen tot vaststelling van de essentie van het vak, ze is tevens de meest effectieve barrière voor zo'n wezensdefinitie. De onderlinge verschillen tussen 'historische studies' zijn immers groot geworden. Er zijn stromingen ontstaan die zich (wederom: met name in de Verenigde Staten) tot heuse subdisciplines hebben ontwikkeld. Daarom is het gevaar niet ondenkbeeldig, dat een definitie van het vak geschiedenis – hoezeer die er ook op uit mag zijn alle geschiedschrijving te dekken – gekleurd wordt door de historiografische praktijk in één of enkele van deze subdisciplines.

Dat dit gevaar niet onderschat moet worden, blijkt wel uit het feit dat geschiedtheoretici hun voorbeelden vaak aan specifieke subdisciplines ontleen. Een narrativist als Hayden White beroept zich bij voorkeur op *intellectual history* of, nog liever, op geschiedschrijving van romantische historici als Michelet en Tocqueville – historici die werkten vóór de zogenoemde professionalisering van het vak. In deze typen geschiedschrijving komen de retorische en ideologische dimensies het duidelijkst uit. Een 'wetenschappelijke' theoreticus als C. Behan McCullagh, daarentegen, beroept zich met name op

Niet alleen in de geschiedwetenschap is een institutionele definitie van haar producten onbevredigend. Ook binnen de kunst kan een vergelijkbare definitie niet zonder problemen gehanteerd worden, zoals ook blijkt uit het werk van Marcel Broodthaers, die veelvuldig de institutionele definitie van kunst problematiseert. Marcel Broodthaers, *Affiche voor de tentoonstelling Le privilège de l'Art* (Collectie S.M.A.K. Gent). Uit: *Kunst NU* (Gent 2001) 50.

voorbeelden uit de twintigste-eeuwse politieke en sociale geschiedschrijving. Deze voorkeur lijkt verband te houden met McCullagh's fascinatie voor de vraag hoe menselijk handelen en sociale verandering verklaard kunnen worden. Ter rechtvaardiging van hun theoretische claims wijzen de genoemde geschiedfilosofen dus op precies die typen van geschiedschrijving die hun respectievelijke theorieën het best ondersteunen.⁸

Deze constatering is niet nieuw. Jo Tollebeek stelde al eens vast, dat Nederlandse geschiedtheoretici in de jaren tachtig een 'uiteenlopende historiografische oriëntering' aan de dag legden. Sommigen ontleenden hun voorbeelden aan de ideeën- en intellectuele geschiedenis, terwijl anderen te rade gingen bij de sociale geschiedschrijving. Tollebeek suggereerde daarom dat de onenigheid van de geschiedtheoretici verband hield met de pluriformiteit van de historische discipline. Recent stelde F.R. Ankersmit zelfs, dat elke geschiedtheorie een natuurlijke affiniteit heeft met 'a certain variant of historical writing'. Volgens Ankersmit past een hermeneutiek à la Gadamer het best bij intellectuele geschiedschrijving, terwijl theorieën over *covering laws* thuishoren bij een sociaal-economische geschiedschrijving als die van de jaren zestig.⁹

Deze observaties zouden enkele interessante, maar ook verontrustende geschiedfilosofische implicaties kunnen hebben. Ze zouden erop kunnen wijzen, dat geschiedtheoretici *de facto* niet langer geloven in de eenheid van de historische discipline. Het zou kunnen betekenen dat het idee van de ene geschiedschrijving moet worden losgelaten, omdat er – door ontwikkeling, verbreding en vervaging van grenzen – meerdere vormen van geschiedbeoefening zijn ontstaan. Zou dit betekenen dat de strijd tussen

- 8 Hayden White, *Metahistory. The historical imagination in nineteenth-century Europe* (Baltimore en London 1973); idem, *Tropics of discourse. Essays in cultural criticism* (Baltimore en London 1978); idem, *The content of the form. Narrative discourse and historical representation* (Baltimore en London 1987); McCullagh, *The truth of history*. White probeerde zich bij wijze van uitzondering eens op *The making of the English working class* van E.P. Thompson te beroepen. Zie Hayden White, 'Introduction. Topology, discourse, and the modes of human consciousness', in: idem, *Tropics of discourse*, 1-25, aldaar 15-19. Whites Thompson-analyse vermocht echter niet allen te overtuigen. Zie bijvoorbeeld Bryan D. Palmer, *Descent into discourse. The reification of language and the writing of social history* (Philadelphia 1990) 68-69.
- 9 Jo Tollebeek, *De toga van Fruin. Denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860* (Amsterdam 1990) 404-405; F.R. Ankersmit, 'Rüsen on history and politics', in: idem, *Historical representation* (Stanford 2001) 262-280, aldaar 262. Een soortgelijke constatering is te vinden bij Evans, *In defence of history*, 181-182.

‘wetenschappers’ en ‘retorici’ maar voortduurt, omdat theoretici aan beide kanten van de scheidslijn verschillende typen geschiedschrijving voor ogen hebben? Dat zij, met andere woorden, verschillende historische genres kenmerkend vinden voor ‘de’ geschiedschrijving in het algemeen?

- III -

Deze hypothese heeft, systematisch bezien, tenminste één belangrijk voordeel: de reikwijdte van geschiedfilosofische theorieën kan er mee worden verkleind. Want als het waar is dat geschiedtheoretici slechts een segment van het historisch veld voor ogen hebben wanneer zij spreken over geschiedbeoefening in het algemeen, dan zou het mogelijk moeten zijn hun thesen te relateren aan bepaalde *soorten* historiografie. Niet langer hoeven we deze thesen dan te interpreteren als uitspraken over *alle* geschiedschrijving. Zo zouden we het ene type geschiedfilosofie kunnen opvatten als een theorie over economische geschiedschrijving, terwijl we het andere type kunnen interpreteren als filosofie van de ideeëngeschiedenis.¹⁰ Het positieve effect dat we van deze beperkingen mogen verwachten, is dat de empirische betrouwbaarheid van de geschiedfilosofische theorieën kan toenemen. Karl Popper redeneerde immers al dat er een omgekeerd evenredig verband bestaat tussen de reikwijdte en de zeggingskracht van een wetenschappelijke theorie. Hoe kleiner haar domein, hoe groter haar verklarend vermogen. Aangezien historici nogal eens zeggen te twijfelen aan de empirische geldigheid van sommige typen geschiedfilosofie, zou deze nieuwe relatie tussen theorie en praktijk kunnen bijdragen aan een overbrugging van de kloof tussen historici en geschiedfilosofen.

De hypothese heeft echter ook een belangrijk nadeel. De diversiteit van de geschiedschrijving wordt hier namelijk wel erg radicaal opgevat. De hypothese verlost ons weliswaar van een ongedifferentieerd spreken over ‘de’ geschiedschrijving. Maar van de weeromstuit legt ze zo’n stevig accent op de diversiteit van het vak, dat alle gemeenschappelijke grond onder de voeten lijkt te verdwijnen. Het is natuurlijk mogelijk zo’n radicaal standpunt in te nemen en met Novick te stellen dat ‘[as] a broad community of discourse, as a community of scholars united by common aims, common standards and common purposes, the discipline of history has ceased to exist.’¹¹ Maar

10 Mark Bevir, *The logic of the history of ideas* (Cambridge etc. 1999) toont hoe zo’n theorie van de ideeëngeschiedenis er zou kunnen uitzien.

11 Novick, *That noble dream*, 628 (met aanpassing van een werkwoordstijd).

die stelling zou geen recht doen aan het *common sense* belief dat historici – hoe verschillend ook – niet volslagen vreemden voor elkaar zijn. Want ondanks alle variëteit is er toch zoiets als een heuristische verbondenheid: elke historicus streeft naar inzicht in een verleden werkelijkheid. Daarmee samenhangend moet er op een basaal niveau wel enige methodologische verbondenheid bestaan. Want ongeacht de hypothesen en de modellen waarmee historici zich van elkaar onderscheiden, zijn alle geschiedwetenschappers afhankelijk van bronnen en onderwerpen ze dit materiaal aan de gebruikelijke interne en externe kritiek. Een blik op de historiografische praktijk leert bovendien, dat de grenzen tussen de subdisciplines veelvuldig worden overschreden – vaak zonder dat hiervan verantwoording wordt afgelegd, zoals bij interdisciplinaire projecten gebruikelijk is. Dit wijst op een feitelijke verbondenheid die groter is dan de hier besproken hypothese doet vermoeden.

Kortom, de gedachte dat er één-op-één relaties bestaan tussen historische subdisciplines en geschiedfilosofische scholen is onbevredigend. Ze schenkt zoveel aandacht aan de historiografische diversiteit, dat ze het historische veld in brokstukjes uiteen laat vallen. Het is daarom wenselijk verder te zoeken naar een theorie die recht doet aan zowel de eenheid als de verscheidenheid van de historische discipline.

- IV -

Wellicht komen we bij zo'n theorie in de buurt, als we aan geschiedschrijving een aantal *aspecten* onderscheiden – een aantal dimensies die kenmerkend zijn voor alle soorten geschiedschrijving. Dit is geen gemakkelijke opgave. Hoe zouden we namelijk 'alle soorten' historiografie op het spoor kunnen komen? Zo'n project veronderstelt een definitie van geschiedschrijving. Maar de vraag wat geschiedschrijving in essentie is, was juist de inzet van het debat tussen de 'retorici' en de 'wetenschappers'. Zouden wij een inhoudelijke definitie geven, dan zou ook deze onherroepelijk door onze eigen voorkeuren worden gekleurd. Daarmee zouden we het risico lopen wéér een omschrijving te geven die slechts voor een bepaalde subdiscipline geëigend is.

Om uit deze impasse te geraken, zullen we, denk ik, voorlopig moeten afzien van een inhoudelijke bepaling van wat geschiedschrijving is. We zullen genoeg moeten nemen met een pragmatische afbakening van het historische veld. Onder historische studies zouden we zoiets kunnen

verstaan als 'datgene wat zich *aandient* als geschiedschrijving'. Hierbij valt te denken aan de inhoud van historische tijdschriften, aan de officiële *output* van academische vakgroepen geschiedenis of aan publicaties die door bibliothecarissen in de leeszalen geschiedenis worden ondergebracht. In elk van deze voorbeelden wordt de afbakening van de geschiedbeoefening dus bepaald door de academische infrastructuur. Aan zo'n infrastructurele definitie kleven wel de nodige bezwaren. Maar het voordeel dat deze afbakening ons hier bezorgt, is dat wij gedwongen worden ons rekenschap te geven van een bonte verzameling historische studies. Op zoek naar eigenschappen van 'alle soorten' geschiedschrijving, kunnen we het onderzoek dus niet naar onze hand zetten met enkele goed gekozen voorbeelden uit deze of gene subdiscipline.

Het aldus verkregen corpus teksten zal vervolgens moeten worden onderworpen aan empirische studie. We zullen ons moeten afvragen welke kenmerken elk van deze teksten vertoont en, vervolgens, welke karakteristieken de verzameling als geheel gemeen heeft. Instrumenten voor zo'n historiografische analyse kunnen aan verscheidene geschiedfilosofische tradities ontleend worden. Het meest bruikbaar zijn echter de historiografische analyses die in de afgelopen jaren door Raymond Martin en anderen zijn uitgevoerd. Hun 'philosophy of history from the bottom up' komt dicht bij de empirische geschiedfilosofie die ik hier bepleit.¹²

Nu valt een empirisch onderzoek in deze zin buiten het bestek van dit artikel. Het is niet mogelijk hier een uitputtende lijst te presenteren van aspecten die onderscheiden kunnen worden aan een bepaalde verzameling historische teksten. Wel is het mogelijk om, vooruitlopend op een empirisch onderzoek, een kleine hypothese op te stellen. Een aantal aspecten ligt namelijk erg voor de hand. Hoeveel verschillende dimensies het empirisch onderzoek ook aan het licht zal brengen, het ligt in de lijn der verwachting dat tenminste de volgende vijf aspecten daarbij vertegenwoordigd zullen zijn:

1. Er vindt onderzoek plaats. Alle geschiedschrijving berust, in meer of mindere mate, op bronnen en/of secundaire literatuur. Niet altijd leggen historici daarvan verantwoording af. Maar zonder onderzoek is geen geschiedschrijving mogelijk. Daarom kunnen we spreken over een *empirische* dimensie van de geschiedbeoefening.

12 Martin, *The past within us*. Zie ook Raymond Martin, 'The essential difference between history and science', *History and Theory* 36 (1997) 1-14 en id., 'Progress in historical studies', *History and Theory* 37 (1998) 14-39.

2. Er wordt geschreven. Historici gebruiken teksten om hun bevindingen over het verleden over te dragen. Dit wil niet zeggen dat historische studies geen grafieken, tabellen, formules, foto's en kaarten kunnen bevatten. Maar anders dan de voorbeelden in deze opsomming is tekst een ingrediënt van alle historische studies. Daarom kunnen we aan geschiedschrijving ook een *talige* dimensie onderscheiden.

3. Er wordt geargumenteed. In historische studies worden thesen verdedigd, hypothesen getoetst, standpunten uitgedragen. Niet altijd gebeurt dit expliciet: een argument of een these kan ook impliciet in een historisch verhaal liggen besloten. In beide gevallen kunnen we spreken over een *discursieve* dimensie.

4. In het verlengde hiervan kan worden vastgesteld dat historici in hun teksten een bepaalde houding aannemen ten opzichte van vakgenoten. Dit gebeurt door middel van debat met collega's, maar ook door aansluiting bij (of distantiëring van) een onderzoekstraditie. Laten we dit omschrijven als een *sociale* dimensie.

5. Historisch onderzoek veronderstelt een aantal (impliciete) antwoorden op vragen als: Wat is de aard van causaliteit? Wat is de aard van menselijk handelen? Hoe behoort een historicus zich tot het verleden te verhouden? Ik zou dit de *metahistorische* dimensie willen noemen.

Vanzelfsprekend is deze lijst niet uitputtend. Er zou ook sprake kunnen zijn van een *morele* of *ideologische* dimensie, omdat historici hun geschiedschrijving bewust of onbewust laten kleuren door waarden die zij in het leven belangrijk vinden. Evengoed zou er een dimensie kunnen bestaan die door *ervaring* of *herinnering* gekarakteriseerd wordt. Maar zoals gezegd gaat het me niet om een uitputtend overzicht. Van belang is slechts de hypothese dat geschiedschrijving een object is waaraan meerdere, onderling onherleidbare aspecten kunnen worden onderscheiden.

Nu zou men deze hypothese kunnen aanvechten op basis van een waarneming die hierboven reeds ter sprake kwam: de observatie dat binnen de historische discipline nogal uiteenlopend werk wordt verricht. Het is goed mogelijk – zo zou men kunnen aanvoeren – dat in een gegeven verzameling historische teksten enkele onherleidbare dimensies kunnen worden onderscheiden. Maar wil dat ook zeggen dat in *elk* van de onderzochte studies *alle* aspecten vertegenwoordigd zijn? Neem Huizinga's *Herfsttij der Middeleeuwen* en Fogels en Engermans *Time on the cross*. Zijn deze studies niet bij uitstek illustraties van wat achtereenvolgens 'vertellende' en 'argu-

mentatieve' historiografie wordt genoemd? Dat wil zeggen, voorbeelden van typen geschiedschrijving die uit zijn op achtereenvolgens evocatie en verklaring van het verleden? Duidelijk is dat in deze redenering de eenheid van het vak weer wordt uitgespeeld tegen de historiografische diversiteit, zij het ditmaal niet met een beroep op subdisciplines, maar op concrete historische studies. Opmerkelijk is daarbij wel, dat aan deze historische publicaties een *exclusief* gebruik van verhalende respectievelijk verklarende strategieën wordt toegeschreven. Terwijl reeds bij oppervlakkige lezing van beide boeken geconstateerd kan worden, dat in Huizinga's verhaal ook geargumenteed wordt en dat het betoog over de slavernij in Amerika ook verhalende elementen kent. De dominantie van verhaal en betoog in de respectievelijke boeken mag dan evident zijn, een monopolie hebben deze dimensies duidelijk niet.¹³

Dit brengt ons bij een tweede hypothese. Hoewel in alle geschiedschrijving alle hierboven onderscheiden dimensies per definitie aanwezig zijn, komen deze aspecten – zo luidt de hypothese – niet in alle historische studies in gelijke mate uit de verf. In uiteenlopende typen geschiedschrijving springen verschillende aspecten het meest in het oog. Zo is het voorstelbaar dat een 'pionierstudie' (een publicatie over een tot nog toe onontgonnen deel van het verleden) er vooral op uit is de feitelijke stand van zaken te reconstrueren. Het empirische aspect van de geschiedbeoefening zal in zo'n studie dan ook dominant zijn. Omgekeerd ligt het in de lijn der verwachting dat een monografie over een reeds driftig besproken thema vooral zal worden gekenmerkt door debat met andere auteurs en argumentaties pro of contra eerder ontwikkelde interpretaties. Het metahistorische aspect, op haar beurt, lijkt bij uitstek naar voren te komen in intellectuele geschiedschrijving à la Dominick LaCapra, waarin een voortdurende reflectie plaatsvindt op vragen als die naar de aard van causaliteit, de definitie van een context en de verhouding van de auteur tot het besproken verleden. In elk van deze gevallen springt dus één van de aspecten in het oog en trekken andere aspecten zich op de achtergrond terug. Dit zou kunnen betekenen dat ook de verschillen tussen de hierboven genoemde subdisciplines geen absoluut karakter hebben. Veeleer zouden we kunnen vermoeden dat de diversiteit in de geschiedschrijving veroorzaakt wordt door een verschillend gebruik van dezelfde ingrediënten.

13 J. Huizinga, *Herfsttij der Middeleeuwen. Studie over levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden* (Haarlem 1919); Robert William Fogel en Stanley L. Engerman, *Time on the cross I-II* (Boston 1974).

- V -

Vooruitlopend op een empirische toetsing van deze veronderstellingen wil ik dit essay besluiten met de vraag wat de hypothesen – gesteld dat zij hout snijden – ons zouden kunnen opleveren. Hoe brengen ze ons bijvoorbeeld verder in het debat over de merites van het narrativisme, dat tenslotte de aanleiding tot bovenstaande exercitie was? Ik noem drie dingen.

De hypothesen kunnen, in de eerste plaats, de op- en neergang van ‘wetenschappelijke’ en ‘retorische’ scholen in de twintigste-eeuwse geschiedfilosofie verklaren. Al meer dan eens is namelijk geconstateerd dat de *scientific attitude* en de *rhetorical attitude* elkaar op natuurlijke wijze lijken af te wisselen. Klaarblijkelijk roepen de eenzijdigheden van de dominante school na verloop van tijd reacties op, die op hun beurt ook weer ongenueanceerd zijn.¹⁴ In de terminologie van dit essay zouden we kunnen zeggen dat in deze afwisseling van perspectieven telkens een ander aspect van de historiografie beklemtoond wordt. Zo zien we in het neo-positivisme van de jaren veertig en vijftig een grote waardering voor het argumentatieve aspect, in het daaropvolgende narrativisme een nadrukkelijke aandacht voor het tekstuele aspect en ten slotte, in de kritische respons van ‘wetenschappelijke’ geschiedfilosofen, een stevig accent op het empirische aspect van de geschiedbeoefening. Elk van deze geschiedfilosofische stromingen vraagt daarmee aandacht voor een aspect dat in een voorafgaande benadering onderbelicht bleef.

In de tweede plaats maken deze hypothesen duidelijk waarom het debat over het narrativisme zo onverzoenlijk is. Hierboven constateerden we dat ‘wetenschappers’ en ‘retorici’ hun voorbeelden ontleenen aan uiteenlopende historische subdisciplines. Ook zagen we dat in deze respectievelijke subdisciplines verschillende aspecten van de geschiedschrijving op de voorgrond treden. Dit betekent dat zowel ‘retorici’ als ‘wetenschappers’ het risico lopen één van de dimensies van de geschiedschrijving te verabsoluteren. Zulke verabsoluteringen zouden debet kunnen zijn aan het moeizame karakter van het debat tussen beide scholen. De ‘retorici’ vragen onevenredig veel aandacht voor het tekstuele aspect van de geschiedschrijving, terwijl de ‘wetenschappers’ de empirische en argumentatieve dimensies op de voorgrond plaatsen. Aan beide kanten van de scheidslijn worden dus één of twee aspecten van de geschiedschrijving onevenredig beklemtoond. Iets

14 Vgl. Richard A. Lanham, *Literacy and the survival of humanism* (New Haven en London 1983) m.n. 58-86 en Fay, ‘Introduction’.

onvriendelijker gezegd valt bij beide partijen van conceptuele blikvernauwing te constateren. Doordat zowel 'retorici' als 'wetenschappers' sommige dimensies van het vak boven andere verheffen, staan zij een gebalanceerd perspectief op de geschiedschrijving in de weg.

Dit impliceert, ten slotte, dat een geschiedfilosofie die zich wil uitspreken over *alle* geschiedschrijving, een genuanceerde geschiedfilosofie zal moeten zijn. Ze zal recht moeten doen aan alle dimensies van het vak. Ze zal zich niet moeten laten verleiden tot stellingnamen die op een enkel aspect van de geschiedschrijving gebaseerd zijn. Ze zal zich, integendeel, dienen af te vragen hoe de verschillende dimensies van het vak elkaar beïnvloeden en hoe deze aspecten zich in concrete historische studies tot elkaar verhouden. Ze zal, kortom, nuance in haar vaandel moeten voeren en daartoe alle dimensies van haar object serieus moeten nemen. De geschiedtheorie zou bij zulke nuance best eens gebaat kunnen zijn.